

جلوه‌هایی از تکنیک و تزئین در هنر مهره‌سازی اقوام سکایی مطالعه موردی گورستان خرم‌آباد مشگین‌شهر^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۰۱

رضا رضالو^۲

یحیی آیرملو^۳

چکیده

مقاله حاضر، یکی از یافته‌های تدفینی گورهای سلطنتی اقوام کوچ‌رو سکایی را مورد مطالعه قرار داده است. گورستان خرم‌آباد مشگین‌شهر - که به‌تازگی مورد کاوش علمی باستان‌شناسان قرار گرفته است - براساس یافته‌های باستان‌شناختی، متعلق به اقوام سکایی است. مهره‌های تزئینی در اشکال و رنگ‌های متنوع، یکی از جالب‌ترین هدایای تدفینی قبور این گورستان به‌شمار می‌آید. این مهره‌ها - که در اشکال متنوعی چون مستطیلی، مثلثی، استوانه‌ای، دیسکی شکل، دانه تسییحی و ... هستند - از جنس‌های مختلفی چون طلا، مفرغ، عقیق، شیشه، سنگ و گِل ساخته شده‌اند. این مهره‌ها، نشانگر مهارت و تخصص هنرمندان سکایی در امر مهره‌سازی است و اشکال استاندارد و ماهرانه این مهره‌ها، حاکی از تولید انبوه آن‌ها در کارگاه‌های مخصوص مهره‌سازی است. اشکال منظم برخی از آن‌ها، نشان‌دهنده استفاده از روش قالب‌گیری برای ساخت آن‌هاست، با این حال، در بین آن‌ها نمونه‌هایی نیز با دست فرم داده شده‌اند. روی برخی از این مهره‌ها، تزئیناتی دیده می‌شود که به نظر می‌رسد، قبل از خشک شدن آن‌ها، انجام پذیرفته است. به‌طور کلی شیوه ساخت و پرداخت این مهره‌ها، سبک خاصی از هنر مهره‌سازی را در غرب آسیا به‌نمایش می‌گذارد که فراتر از هنر یک جامعه کوچ‌رو است. شیوه انجام پژوهش حاضر، مبتنی بر اطلاعات میدانی و کتابخانه‌ای است.

واژه‌گان کلیدی: اقوام سکایی، گورستان خرم‌آباد، هنر مهره‌سازی، تکنیک ساخت و تزئین مهره

1. DOI: 10.22051/jjh.2019.21786.1360

۲. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران، نویسنده مسئول.
r_rezaloo@uma.ac.ir

۳. دکترای باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. yahya_ayramlou@uma.ac.ir

به درستی معلوم نیست که بشر، برای اولین بار با چه هدفی اقدام به استفاده از زیورآلات نموده است. آیا از آن‌ها برای تزیین اعضای بدن خویش بهره جسته، یا کاربرد آیینی، جادویی و تعویذگونه آن‌ها، مد نظر ایشان بوده است. پی‌جویی و پاسخ به این پرسش‌ها، به دلیل مرتبط بودن آن‌ها با ادراکات جوامع باستان، کمی دشوار است. به هر حال، بشر از همان ابتدا با مواد در دسترس و سهل‌الوصول، اقدام به ساخت زیورآلات نموده، که مهره‌ها، از آن جمله به‌شمار می‌آیند. استفاده از بقایای سخت اجزای بدن حیوانات، چون ناخن، دندان، چنگال، قاپ و پر پرندگان از اولین مواد در دسترس بشر برای ساخت مصنوعات زیورگونه و تعویذگونه خود بوده است. هر چه بشر دوران باستان، پیش‌تر به سوی پیچیدگی جامعه قدم بر می‌داشت، میزان استفاده از این‌گونه زیورآلات نیز بیش‌تر شد؛ و هنگامی که، جوامع طبقاتی پدیدار شد، جنس‌های مختلف از این‌ها نیز در بین طبقات مختلف رواج پیدا کرد.

بدون شک، مهره‌ها از کوچک‌ترین، ساده‌ترین و در برخی موارد از کم‌ارزش‌ترین لوازم تزیینی و آیینی بشر محسوب می‌شوند.^۱ در این راستا، گِل به‌عنوان کم‌ارزش‌ترین ماده خام برای ساخت مهره‌ها، از اولین مواد مورد استفاده برای ساخت مهره‌های زینتی بوده است. بدون شک، در دسترس بودن و شکل‌پذیری آسان این ماده خام در انتخاب آن، به‌عنوان یک اثر زینتی اولیه بی‌تاثیر نبوده است.

با گذشت زمان و دسترسی بشر به فن‌آوری استخراج و تولید، استفاده از زیورآلات مسی، مفرغی، طلائی و شیشه‌ای گسترش پیدا نمود. جوامع مختلف سکایی، یکی از سازندگان ماهر مهره‌های تزیینی و آیینی در هزاره اول ق.م. بودند.

یافته‌های تدفینی به‌دست آمده از قبور اقوام سکایی، حاکی از استعداد بی‌نظیر آن‌ها در طراحی و ساخت اشیای هنری است. با این‌که، آن‌ها را به‌عنوان اقوامی مهاجم و کوچ‌رو می‌شناسیم، ولی اشیای هنری به‌دست آمده از آن‌ها، بیانگر روش زندگی بسیار پیچیده آن‌هاست. خلق آثار بی‌بدیل توسط آن‌ها، باعث شد اقوام دیگری، چون یونانی‌ها در سده‌های بعدی در ساخت اشیای هنری و جنگی خود به تقلید از ایشان بپردازند. این امر، یکی از وجوه بارز تأثیرگذاری هنر و فرهنگ سکایی در تحولات هنری هزاره اول ق.م. است.

چهارپایان در زندگی سکاها نقش مهمی داشتند. به‌دلیل پیوندی که بین این مردمان و چهارپایانشان وجود داشت، بیش‌تر مصنوعات آن‌ها رنگ و بویی از این حیوانات را دارا هستند. اشیای هنری آن‌ها یا به شکل حیوانات است یا برای آن‌ها ساخته شده است. دهنه‌های نوع سکایی با سرهایی به شکل اسب، زنگوله‌های مفرغی در اشکال متنوع، مهره‌های طلائی، مفرغی، سنگی و گلی، به‌عنوان آویز برای گردن و پاهای حیوانات هم‌چنان که در گورستان خرم‌آباد قابل مشاهده است - دکمه‌های مفرغی زین و یراق اسب‌ها، همگی نشان از حضور و تأثیر حیوانات در ساخت آثار هنری دارند.

مهره‌های سکایی از اشکال جالب و متنوعی برخوردارند. از برخی نمونه مهره‌های ذکر شده در این پژوهش، حدود ده‌ها و گاهی صدها نمونه در کاوش گورستان خرم‌آباد به‌دست آمده است. در برخی موارد، همگی این مهره‌ها به یک شکل و رنگ ثابت ساخته شده‌اند. این امر، گواهی بر تولید انبوه و از طرفی، رعایت شکل استاندارد در ساخت آن‌هاست. به نظر می‌رسد که تولید انبوه این مهره‌ها، باعث شده که آن‌ها به شیوه‌ای از استانداردسازی مهره‌های خود دست یابند. وجود کارگاه‌های مخصوص برای چنین امری، نباید دور از واقعیت باشد. با توجه به مواد پژوهشی به‌دست آمده، پرسش‌های زیر را می‌توان مطرح نمود:

- شیوه‌های تکنیکی و تزیینی ساخت مهره‌های سکایی با چه روش‌هایی و چگونه انجام می‌گرفته است؟
- چگونه می‌توان براساس کمیت و کیفیت ساخت، کارکرد این مهره‌ها را در محوطه مورد بحث، توضیح داد؟

پیشینه پژوهش

برای هنر مهره‌سازی اقوام سکایی به‌طور مستقل، تاکنون پژوهشی انجام نگرفته است. برای تاریخ، باستان‌شناسی و ویژگی‌های هنری آن‌ها آثار ارزشمندی در دسترس است. از لابلای این آثار، می‌توان به ویژگی‌های هنری و سبک خاص ساخت و تزیین اشیای هنری آن‌ها پی برد. کتاب «گزارش نهایی اولین فصل کاوش در گورستان خرم‌آباد مشگین‌شهر» نوشته رضالو (۱۳۹۱)، در پژوهشکده باستان‌شناسی موجود است که حاوی اطلاعات ارزشمندی از شیوه تدفین و آثار تدفینی سکایی در ایران است. در مقاله «ساختار اجتماعی جوامع سکایی با نگرش به شیوه‌های تدفین» نوشته فیروزمندی و لباف

خانیکی (۱۳۸۵)، به‌طور کلی شیوه‌های تدفین اقوام سکایی در آسیای مرکزی مدنظر قرار گرفته است؛ در مقاله «کورگان‌های سکایی» نوشته فیروزمندی و نیک‌گفتار (۱۳۸۷)، صرفاً به انواع تدفین این اقوام اشاره شده است. رضالو و آیرملو (۱۳۹۳)، در مقاله «آیین تدفین اسب در میان اقوام سکایی» رویکردی اسطوره‌-ای و جامعه‌شناختی داشته‌اند. هم‌چنین رضالو و آیرملو (۱۳۹۴)، در مورد حضور تاریخی سکاها در شمال غرب ایران بر اساس منابع تاریخی و باستان‌شناختی در مقاله «شواهد باستان‌شناختی جدید از حضور تاریخی اقوام سکایی در ایران»، بحث کرده‌اند. در مورد اقوام سکایی، چندین اثر مهم دیگر نیز وجود دارد که به صورت ترجمه یا تألیف ارائه شده‌اند. از مهم‌ترین این‌ها، می‌توان به کتاب «سکاها» نوشته تامارا تالبوت رایس (۱۳۸۸) و کتاب «سارمات‌ها» نوشته سولیمیرسکی (۱۳۹۰) اشاره کرد که هر دو، توسط خانم بهزادی به فارسی ترجمه شده‌اند. هم‌چنین در این زمینه، کتاب‌های «قوم‌های کهن در قفقاز، ماورای قفقاز، بین‌النهرین و هلال حاصل‌خیز» و «قوم‌های کهن در آسیای مرکزی و فلات ایران»، هر دو به تألیف خانم بهزادی (۱۳۸۴ و ۱۳۸۶)، آثار شاخصی به شمار می‌آیند. مقاله «هنر سکایی» نوشته بهزادی (۱۳۶۸)، «گنجینه‌هایی از پازیریک» نوشته مرشدی (۱۳۸۵)، و «گنجینه‌های مکشوف در پازیریک» نوشته بهنام (۱۳۴۶) از دیگر پژوهش‌ها، راجع به هنر اقوام سکایی است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر براساس ماهیت و روش، از گونه تحقیقات توصیفی-تحلیلی و به لحاظ هدف، از نوع پژوهش‌های بنیادی است. روش جمع‌آوری داده‌های این پژوهش، به شیوه میدانی و کتابخانه‌ای انجام پذیرفته است. داده‌هایی که به روش میدانی (کاوش علمی) به‌دست آمده‌اند، شامل نمونه مهره‌ها می‌شوند -که یافته‌های بسیار جدید و خامی هستند- و بدنه اصلی تحقیق حاضر را تشکیل می‌دهند. از کاوش مزبور، صدها نمونه مهره به‌دست آمده که در گزینش آن‌ها برای ارائه، سعی شده است، تا نمونه‌های جالب توجه از لحاظ شکل و رنگ و تزئین انتخاب شوند. اطلاعات لازم در مورد پیشینه پژوهش، اقوام سکایی، مواد باستان‌شناختی سکایی و حوزه پراکنش مواد آن‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای به‌دست آمده‌اند. گزارشات منتشر شده از حفاری محوطه‌های سکایی،

مهم‌ترین منبع اطلاعاتی کتابخانه‌ای به حساب آمده‌اند.

اقوام سکایی و هنر آن‌ها

اقوام سکایی در زمره آخرین قبایل آریایی بودند که پس از مهاجرت سایر اقوام هند و اروپایی در پایان قرن هشتم پ.م، از سرزمین اصلی خود (جلگه‌های جنوب روسیه) بیرون آمدند و در شمال آسیای مرکزی و جنوب سیبری امروز و شمال دریای کاسپین و حدود غربی آن تا پشت کوه‌های قفقاز در دشتهای پهناور این ناحیه‌ی بسیار وسیع پراکنده شدند (Farrokh 2007: 23). هرودوت، تسلط سکاها را بر غرب آسیا، ۲۸ سال ذکر می‌کند؛ ولو این‌که، چنین امری برای تاریخ‌گذاری صریح این سلطه‌گری بسیار دشوار است. مهم‌ترین سند حضور سکاها در تاریخ ایران باستان، حجاری‌های کتیبه بیستون و نیز حجاری‌های مربوط به صف هدیه‌آوردندگان در تخت جمشید است (Gershevitch, 1985: 819-823).

امپراطوری سکاها در آسیا، اول بار توسط مادیس (Madys)، پسر پراتوتیس (Protothyas)، کسی که ظاهراً ارباب مهاجمان اولیه بود، تاسیس گشت. گویا سکاها، پس از تصرف تمام آسیا، به سوی مصر پیشرفت کردند، ولی پادشاه مصر، با رشوه و التماس با آن‌ها ملاقات کرده و آن‌ها را متقاعد می‌کند که به جلوتر پیشرفت نکنند (Herodotos, 2009: 67). در منابع آشوری در زمان پادشاهی آسارهادون (۶۶۹-۶۸۰ پ.م)، برای اولین بار از سکاها اشاراتی به میان آمده است (Luckenbill, 1927: 516-546).

اصولاً آنچه که به اقوام سکایی نسبت داده می‌شود، یک دسته مواد فرهنگی خاصی است که مختص آن‌هاست. اسب، جایگاه ویژه‌ای در آیین تدفین سکایی داشته است؛ به‌گونه‌ای که در اغلب محوطه‌های باستانی سکایی این موضوع قابل مشاهده است. ^۲ به لحاظ داده‌های تدفینی، وجود اشیایی چون سرپیکان-های سه‌پر و دوپر مفرغین و آهنی -که در اغلب موارد با یک خار به‌صورت معکوس همراه است- دهنه‌های جالب توجه اسب، که در وسط سه سوراخ برای عبور طناب داشته‌اند و در اغلب موارد یک سر این دهنه‌ها به شکل سر یک حیوان چون اسب، عقاب و قوچ فرم داده شده‌اند؛ بست‌های مفرغین و آهنی برای دهنه، مهره‌های استوانه‌ای با خطوط کننده بر روی آن‌ها، سبک‌های ویژه برای تزئین اشیاء -که به سبک جانوری معروف است- دهنه‌ها و سایر ابزار جنگی به‌گونه‌ای خاص، نشان دهنده هنر و فرهنگ اقوام سکایی در

آسیا و اروپاست. مواد باستان‌شناختی آن‌ها از شرق به غرب، از غرب مغولستان (Volkov, 1995: 328)، ناحیه تووا (Murphy, 2000: 279-280)، نواحی آلتای (Rudenko, 1970: 63-66)، آسیای مرکزی (Akishev 1963: 113)، ایران (رضالو و آیرملو، ۱۳۹۴: ۱۷-۳۲)، جنوب قفقاز (Kuftin, 1941: 47)، شمال قفقاز (Rostovtzeff, 1925: 308)، بین‌النهرین (Andrae, 1913: 143)، آسیای صغیر (Bittel & Guterbock, 1935: 53)، شبه جزیره کریمه (Mantsevich, 1957: 57-89)، جنوب اکرین و جنوب شرق اروپا (Rostovtzeff & Hon, 1969: 48-49)، مصر (Flinders Petrie, 1888: 97)، یونان (Schliemann, 1878: 76 & 123)، اروپای مرکزی (Sulimirski, 1948: 77)، غرب مدیترانه (Blinkenberg, 1931: 195) و اروپای غربی (Kleemann, 1954: 55:fig 1:c) به‌دست آمده است.

گورستان خرم‌آباد مشگین‌شهر

گورستان خرم‌آباد در سمت جنوبی روستای خرم‌آباد و به فاصله ۳۰۰ متری از آن قرار گرفته است. این محوطه در ۷/۵ کیلومتری غرب مشگین‌شهر و در ۱۱۰ کیلومتری شمال‌غربی شهر اردبیل، واقع گشته است. کاوش علمی باستان‌شناختی در این محوطه، در سال ۱۳۹۱ توسط معاونت پژوهشی دانشگاه محقق اردبیلی، با همکاری سازمان جهاد کشاورزی استان، تحت نظارت سازمان میراث فرهنگی انجام پذیرفت. در این گورستان سه کورگان^۳ در کنار یک‌دیگر ساخته شده بودند. گور اصلی این مجموعه - که در مرکز قرار داشته - مدفن یک بزرگ‌زاده سکایی بود، بر روی این گور، اسکلت چهار زن را به‌صورت قربانی و قطعه قطعه شده دفن نموده بودند. در بخش شمالی این کورگان، تعداد ۳۴ اسب از اسبان این بزرگ‌زاده مدفون شده بود و در سمت غربی آن تعداد ۸ اسب، ۲ گاو و ۲ قلاده سگ در یک گور مدفون بودند.^۴

هنر مهره‌سازی اقوام سکایی

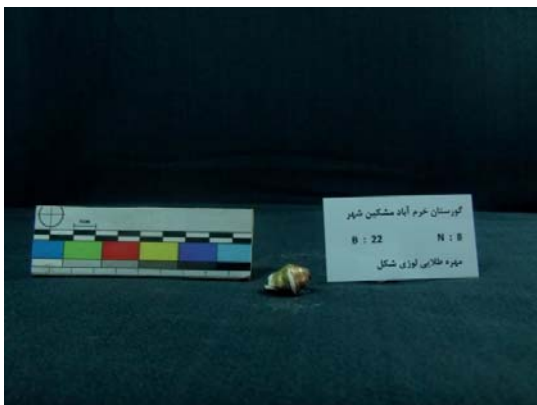
آثار منقوش به‌عنوان نمادی از هنر ماندگار، همواره، در دوره‌های مختلف و در فرهنگ‌های بسیار از گذشته تاکنون مطرح بوده‌اند (جانباز، ۱۳۹۴: ۴۹). نقوش روی آثار، تجلی‌گر جهان‌بینی جوامع بشری به‌شمار می‌آیند (احمدزاده، حسینی و زنگنه، ۱۳۹۷: ۷). اولین نشانه‌های استفاده از مهره‌های گلی در بین بقایای باستانی دوران نوسنگی قابل مشاهده است. در فلات

ایران از میانه دوره نوسنگی، استفاده از مواد نیمه قیمتی چون سنگ‌های عقیق و لاجورد و فیروزه نیز رواج پیدا نمود (طلایی، ۱۳۸۹: ۷۲). در مورد هنر مهره‌سازی اقوام سکایی، باید به این نکته مهم توجه شود که، هرچند داده‌های بسیار زیادی از مهره‌های تزئینی این اقوام در کاوش‌های علمی به‌دست آمده است، ولی توجه به این مهره‌ها در میان صدها و هزاران شی فاخر دیگر از این اقوام، گم شده است. به‌عبارت دیگر، هنر مهره‌سازی اقوام سکایی در مقایسه با سایر هنرهای شکوفا شده آن‌ها، کم‌اهمیت به‌نظر می‌رسد. در شمال قفقاز، بخش بزرگی از مهره‌ها و خرمهره‌های ساخته شده از بدل چینی کهربایی و عقیق جگری از قبور زنان به‌دست آمده است (petrenko, 1995: 17). در جنوب شرق اروپا، در کورگان‌های روستای ولنایا (volnaya) در اکرین، در تمامی قبور زنان، بالاترین شاخصه‌های اشرافیت به‌واسطه گردنبندهایی با مهره‌های طلایی و شیشه‌ای و انواع مختلفی از آویزهای طلایی، به‌نمایش گذاشته شده است (Melyukova, 1995: 46). در شمال غرب شبه جزیره کریمه، مخصوصاً در شهرهای باستانی بلیوس (Belyaus) و چایکا (Chaika)، حدود ۱۷۰ گور سکایی مورد کاوش قرار گرفته که بخشی از هدایای تدفینی آن‌ها، شامل عناصر تزئینی از جمله جواهرات، مهره‌ها و آویزها می‌شوند (Raevsky, 1971: 26-21). در قربان‌گاه‌های سکایی در مرکز قزاقستان، انواع مختلفی از جواهرات، از جمله گیره‌های استخوانی برای بستن مو، مهره‌های خاک رسی، عقیق، خمیر شیشه، سنگ قرمز و فیروزه به‌دست آمده است (Ismagulov, 1970: 65). در شرق قزاقستان در کورگان روستای چیلیکتا (Chilikta)، لباس‌ها با مهره‌ها و پلاک‌هایی آراسته شده بودند که به اشکال لوزی و مثلثی پانچ شده بودند. این مهره‌ها از طلا، مفرغ، شیشه و عقیق و فیروزه ساخته شده بودند (Chernikov, 1965: 97). در حوالی سیر دریا و آمو دریا، در قبور تاکیسکن (Tagisken) - که با الوار چوبی، پوشش داده شده بودند - مردگان به همراه لباس‌هایشان دفن شده بودند که این جامه‌ها، به وسیله مهره‌ها و پلاک‌های طلایی به‌صورت دوخته شده، تزئین گشته بودند (Yablonsky, 1995: 216-217). در جنوب ترکمنستان، مهره‌ها و گوشواره‌ها بخش بزرگی از اشیای تزئینی را تشکیل می‌دهند. این مهره‌ها از عقیق، فیروزه، سنگ لاجورد و سنگ یمانی ساخته

آمده که به شکل استوانه‌ای هستند و در قسمت میانی، عرض بیش‌تری نسبت به دو سر خود دارند. این مهره‌ها، به شکل دانه‌های تسبیح بوده و به شیوه بسیار ظریفی ساخته شده‌اند. رنگ آن‌ها مسی مایل به طلایی بوده است که به احتمال، به دلیل وجود ناخالصی مس در درون آن‌ها، می‌باشد. این مهره‌ها با تکنیک چکش‌کاری ساخته شده و به احتمال بر روی یک‌سری مهره‌های فریت، کشیده شده‌اند. میانگین طول این مهره‌ها ۶ و عرض ۵ میلی‌متر و قطر سوراخ آن‌ها، ۳ میلی‌متر است (تصویر ۱).

تصویر ۱- مهره‌های طلایی کروی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

تصویر ۲- مهره طلایی لوزی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

گونه دیگری از مهره‌های طلایی نیز در این محوطه به دست آمد. یک نمونه مهره طلایی، که به شکل لوزی دو سر تخت بوده و به صورت یک ورقه طلایی صاف که بر روی یک مهره فریت کشیده شده است. خمیره فریت، هنوز در درون این مهره طلایی برجای مانده است. این ورقه طلایی، به شکل دو تکه و به صورت نیمه چکش‌کاری ساخته شده است که در قسمت میانی مهره، دو تکه به یک‌دیگر اتصال پیدا کرده‌اند. این مهره طلایی، به رنگ زرد متمایل به مسی است که به دلیل وجود ناخالصی به احتمال مس، در درون آن می‌باشد. طول مهره ۱۹ و عرض آن در قسمت میانی

شده بودند. برخی از این مهره‌ها با خمیر شیشه و با روش قالبی فرم داده شده بودند (Ibid: 218). در کوه‌های تین‌شان (Tien Shan) در جوار رودخانه تالاس (Talas)، مهره‌ها و اشیاء تزئینی سکایی از جنس نقره به دست آمده است (Bernshtam, 1949: 25; Grayaznov, 1983: 58). در دره فراغنه و کوه‌های پامیر، تدفین زنان به همراه النگوهای شیشه‌ای، آهنی و مفرغی و انواع مختلفی از مهره‌ها، شامل مهره‌های عقیق با تزیین‌کننده‌کاری به سبک نواحی هند صورت گرفته است (Yablonsky, 1995: 236). در ناحیه تووا و از معروف‌ترین کورگان آن، یعنی ارجان (Arzhan)، جواهراتی از قبیل پلاک‌ها، گوشواره‌ها و مهره‌ها به دست آمده است. مهره‌های ارجان از فیروزه ساخته شده بودند (Grayaznov, 1983: 24). از قبور دیگر در این ناحیه، مهره‌هایی از جنس عقیق، فیروزه، یاقوت، استخوان و شیشه به دست آمده است. مهره‌های شیشه‌ای معمولاً به رنگ سبز و آبی ساخته شده‌اند. مهره‌هایی با دو تا نه سوراخ، از این قبور به دست آمده است (Bokovenko, 1995: 279). از جنوب روسیه در کورگان آمازون، انواعی از مهره‌های شیشه‌ای و طلایی به دست آمده است (Guliaev, 2003: 116-117). در بین آثاری که از محوطه زیویه کردستان به دست آمده، یک نمونه مهره طلایی نیز توسط کنتور منتشر شده است (Kantor, 1957: 46, fig. 4).

هنر مهره‌سازی در محوطه خرم‌آباد مشگین‌شهر مهره‌های طلایی

طلا یکی از پرکاربردترین مواد خام برای تولید اشیای هنری در بین جوامع سکایی بوده است. داده‌های طلایی منحصر به فرد قبور باستانی آن‌ها، گواه این امر است. کم‌تر محوطه‌ای از سکاها وجود دارد که آثار طلایی در آن، یافت نشود. آثار فلزی سکایی، تأثیرات مشخص تکامل از تراش چوب و استخوان را با خود دارد و برخی از پژوهشگران، اصل آن را در شمال دشت اوراسیایی، در میان تراشکاران اسکیمیوی سواحل دریای سفید جستجو کرده‌اند (بهزادی، ۱۳۶۸: ۵۱۹). اشیای طلایی به دست آمده از قبور پازیریک، کلرمس، کاستروماسکایا و ملگونف از شاهرکارهای هنری اقوام سکایی به شمار می‌آیند. آنچه که در میان تمامی اشیای هنری سکایی، بدان بی‌توجهی شده، مهره‌های طلایی سکایی است که در اغلب محوطه‌های سکایی به دست آمده‌اند.

تعداد ۲۳ مهره طلایی از گورستان خرم‌آباد به دست

۱۳ و در دو سر آن ۴ میلی‌متر و قطر سوراخ آن، ۲ میلی‌متر است (تصویر ۲).

مهره‌های مفرغی

شاید پرکاربردترین ماده برای ساخت اشیای تزئینی و ادوات جنگی در میان اقوام سکایی، مفرغ باشد. اقوام سکایی، بیش از هر فلز دیگری از مفرغ استفاده نموده‌اند. اما در ساخت مهره‌های تزئینی، به‌ندرت این فلز را به‌کار برده‌اند. امکان این موضوع نیز وجود دارد که در گذر زمان، مهره‌های مفرغی از بین رفته باشند. به هر حال، در گورستان خرم آباد دو گونه مهره استوانه‌ای به لحاظ ابعاد به‌دست آمد.

این مهره‌های استوانه‌ای مفرغی، به‌صورت ورقه‌ای ساخته شده‌اند و دو سر ورقه‌ها، بر روی هم خم شده و لبه‌ها در کنار یک‌دیگر قرار گرفته‌اند؛ به‌گونه‌ای که، قسمت میانی آن‌ها، عریض‌تر از دو سر آن‌ها می‌باشد. بزرگ‌ترین این مهره‌ها، به‌طول ۱۶ و عرض ۱۲ و قطر سوراخ ۸ میلی‌متر ساخته شده است و کوچک‌ترین آن‌ها، به‌طول ۴ و عرض ۳ و قطر سوراخ ۳ میلی‌متر است (تصویر ۳).

تصویر ۳- مهره‌های مفرغی گورستان خرم‌آباد (نگارندگان، ۱۳۹۱).

به‌حساب می‌آیند. شاید ماده خام آن‌ها یا روش تولید آن‌ها، باعث کم‌ساخته شدن و کمیاب بودن آن‌ها باشد. ماده اولیه یا خام برای تهیه سیلیسیم - که مهم‌ترین عنصر تشکیل‌دهنده انواع شیشه‌هاست - کوارتز می‌باشد که معمولاً از شن رودخانه‌ها به‌دست می‌آید. مواد قشری دانه‌های شن و هم‌چنین ناخالصی‌های معدنی موجود کوارتز، غالباً به‌مقادیر کم یا زیاد در ترکیب شیشه داخل می‌شوند؛ چنان‌که مقدار جزئی آهن، آلومینیوم و منگنز و تیتان که به‌صورت اکسید (ترکیب با اکسیژن)، ممکن است از همین راه وارد شده باشند. لازم به ذکر است که کم و زیاد بودن همین مواد در رنگ شیشه‌های تولید شده، کاملاً موثر است. این نکته را نیز خاطر نشان کنیم که چون به‌طور عمد، ماده رنگی به خمیرمایه این‌گونه شیشه‌ها اضافه نمی‌شود، شیشه‌های تولید شده با وجود رنگ جزئی آن‌ها، در گروه شیشه‌های بی‌رنگ قرار داده می‌شوند. تعداد ۱۲ مهره شیشه‌ای، تقریباً سر دوکی شکل، در رنگ‌های آبی، سبز و قهوه‌ای تیره به‌دست آمد. این مهره‌ها، مختلف‌الاندازه هستند و سوراخ نخ‌گذارشان نیز به‌صورت کامل نیست و بیضی است. بزرگ‌ترین این مهره‌ها، به‌طول ۱۲ و عرض ۹ و قطر سوراخ ۲ میلی‌متر است. کوچک‌ترین آن‌ها، به‌طول ۱۰ و عرض ۷ و قطر سوراخ ۴ میلی‌متر است. به‌نظر می‌رسد، رنگ‌های مختلف این مهره‌ها، به‌علت وجود ناخالصی‌هایی باشد که در خمیره این شیشه‌ها، وجود داشته است (تصویر ۴).

تصویر ۴- مهره‌های شیشه‌ای سردوکی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱)

علاوه بر این‌ها، تعداد ۱۵ مهره شیشه‌ای دیسکی شکل، به رنگ قهوه‌ای - که از خمیر شیشه ساخته شده بودند - نیز از این محوطه به‌دست آمد. در قسمت میانی‌شان، سوراخ نخ‌گذار عبور می‌نماید که قطر سوراخ‌ها، متفاوت است. این مهره‌ها، به‌صورت مدور

مهره‌های شیشه‌ای

باوجود این‌که، در بسیاری از محوطه‌های سکایی، این نوع مهره‌ها، ممکن است وجود داشته باشند، ولی به لحاظ کمیت، کمیاب‌ترین اشیای تزئینی سکایی

کامل نیستند و به صورت بیضی می‌باشند. طول این مهره‌ها ۷ و عرض ۴ و بیش‌ترین قطر سوراخ، ۲ و کم‌ترین قطر سوراخ، ۱ میلی‌متر است (تصویر ۵).

تصویر ۵- مهره‌های شیشه‌ای دیسکی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

مطلوبی ندارند. این یافته‌ها، در رنگ‌های مختلف قهوه‌ای روشن و تیره و قرمز، کرم و زرشکی ساخته شده‌اند. سوراخ نخ‌گذار این مهره‌ها در قسمت میانی آن‌ها، قرار ندارد. برخی از این مهره‌ها در قسمت میانی، دارای ضخامت بیش‌تری نسبت به دو سر آن هستند. بزرگ‌ترین این مهره‌ها، به طول ۶ و عرض ۶ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است. کوچک‌ترین این مهره‌ها، به طول ۳ و عرض ۲ و قطر سوراخ ۰/۵ میلی‌متر است (تصویر ۷).

تصویر ۶- مهره‌های سنگی رسوبی (نگارندگان، ۱۳۹۱).

تصویر ۷- مهره‌های عقیق استوانه‌ای و دیسکی (نگارندگان، ۱۳۹۱).

علاوه بر این، تعداد ۱۵ مهره کروی شکل - که در ابعاد مختلف بودند- نیز از این محوطه به دست آمد. رنگ این مهره‌ها، از قهوه‌ای روشن و تیره تا زرشکی متغیر است و شیوه تراش آن‌ها نیز چندان مطلوب نیست؛ به گونه‌ای که، بعضاً شکل آن‌ها به صورت کروی کامل نیست. سوراخ نخ‌گذار این مهره‌ها، در قسمت میانی قرار دارد و در دو سر آن‌ها، قطر سوراخ بیش‌تر از قسمت میانی است. بزرگ‌ترین آن‌ها، به طول ۱۳ و عرض ۱۰ و قطر سوراخ ۳ میلی‌متر و کوچک‌ترین آن‌ها به طول ۸ و عرض ۶ و قطر سوراخ ۲ میلی‌متر است (تصویر ۸).

مهره‌های سنگی

هنرمندانی که در دوران باستان به کار ایجاد اشیا تزئینی مشغول بوده‌اند، به سبب تجارب بالا در استفاده از مواد مختلف، به مستحکم‌ترین و در عین حال، زیباترین مواد برای این کار دست یافته بودند. با وجود این‌که، سنگ جزو فراوان‌ترین مواد پیرامون حیات بشر به‌شمار می‌آید، ولی سنگ‌های مخصوص و چشم‌نواز برای ساخت یک شی باارزش بسیار کمیاب هستند. پیدا نمودن سنگ‌هایی چون عقیق، یاقوت، فیروزه و ... همچون امروزه در دوران باستان نیز سخت بوده است. با این حال، در اغلب محوطه‌های سکایی، به مهره‌های سنگی نیز برخورد می‌شود؛ ولی تنوع آن‌ها در محوطه باستانی خرم آباد، جالب توجه است.

اولین مورد برای نمایش، تعداد ۱۶ مهره سنگی است که به رنگ قهوه‌ای تیره و به صورت استوانه‌ای، شکل داده شده‌اند. در قسمت میانی، عرض این مهره‌ها، بیش‌تر از دوسر آن است. جنس این مهره‌ها، رسوبی است و شیوه تراش چندان مطلوبی ندارند. طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۱۴ با بیش‌ترین عرض ۷ و کم‌ترین عرض ۶ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است. کوچک‌ترین این مهره‌ها، به طول ۱۱ با بیش‌ترین عرض ۶ و کم‌ترین عرض ۵ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است (تصویر ۶).

در این محوطه بعد از مهره‌های گلی، مهره‌های عقیق کمیت بالایی داشتند. انواع مختلفی از این گونه مهره‌ها، در این جا به دست آمده است. تعداد ۱۵۰ مهره عقیق - که در اشکال مختلفی چون استوانه‌ای و دیسکی بودند- از کاوش محوطه به دست آمد. این مهره‌ها، مختلف‌الاندازه هستند و شیوه تراش چندان

می‌رسد به صورت قالبی ساخته شده و بعد از ساخت، حرارت دیده شده‌اند. در خمیره این مهره‌ها، ذرات و دانه‌های ماسه ریز دیده می‌شود. بر روی این مهره‌ها، پوشش گلی غلیظ نیز دیده می‌شود. دو سر مهره‌ها، به صورت تخت است. بزرگ‌ترین این مهره‌ها، به طول ۱۳ با بیش‌ترین عرض ۱۴ و کم‌ترین عرض ۱۰ و قطر سوراخ ۲ میلی‌متر است. کوچک‌ترین آن‌ها به طول ۱۳ با بیش‌ترین عرض ۱۱ و کم‌ترین عرض ۹ و قطر سوراخ ۳ میلی‌متر است (تصویر ۸).

تصویر ۸- مهره‌های عقیق گروهی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

از دیگر مهره‌های جالب توجه سنگی، ۴ مهره در کوهی بودند، که به شکل استوانه‌ای هستند و عرض آن‌ها در قسمت میانی، بیش‌تر از دو سر آن می‌باشد. رنگ این مهره‌ها، سفید و تراش آن‌ها چندان مطلوب نمی‌باشد. این مهره‌ها، مختلف‌الاندازه هستند؛ به گونه‌ای که، بزرگ‌ترین آن‌ها به طول ۶ و عرض ۵ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر و کوچک‌ترین این مهره‌ها، به طول ۶ و عرض ۴ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است (تصویر ۹).

تصویر ۱۰- مهره‌های گلی گروهی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

نمونه دیگر، تعداد ۷۵۰۰ مهره استوانه‌ای است که در قسمت‌های مختلف گور، به دست آمده است. این مهره‌ها، استوانه‌ای، در ابعاد مختلف و دارای لعابی به رنگ آبی فیروزه‌ای هستند. این مهره‌ها، به شکل رولی قالب‌گیری شده و پیش از خشک شدن، برش داده شده‌اند، به گونه‌ای که، برخی از این مهره‌ها، از یک‌دیگر جدا نشده‌اند. طول این مهره‌ها ۳ و عرض ۲ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است (تصویر ۱۱).

تصویر ۹- مهره‌های سنگی از جنس در کوهی (نگارندگان، ۱۳۹۱).

مهره‌های گلی

بیش‌ترین تعداد مهره‌های به دست آمده در این محوطه، از نوع مهره‌های ساخته شده از گِل است. شاید سهیل‌الوصول بودن ماده خام این مهره‌ها، در این امر دخیل بوده باشد. با وجود کم ارزش بودن ماده خام مهره‌های گلی به دست آمده در گورستان خرم‌آباد مشکین‌شهر، فرم‌دهی و تزیین این مهره‌ها، بسیار جالب توجه است. بیش از همه، شکل این مهره‌ها قابل توجه است.

تعداد ۹ مهره گلی گروهی شکل، از این محوطه به دست آمده که در قسمت میانی، دارای یک برجستگی می‌باشند. این مهره‌ها، به رنگ قهوه‌ای تیره بوده و به نظر

تصویر ۱۱- مهره‌های گلی استوانه‌ای شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

علاوه بر این، تعداد ۴۰ مهره فریت مستطیل و بیضی و بالشی شکل، از قسمت‌های مختلف گور، به دست آمده

است. این مهره‌های فریت، دارای دو سوراخ نخ‌گذار می‌باشند. در چهار طرف آن‌ها، چهار شیار فرورفته دیده می‌شود. بر روی این مهره‌ها، بعضاً یک‌سری نقوش کنده، شامل خطوط هاشور نیز قابل مشاهده است. این مهره‌ها، بادقت بسیار زیادی ساخته شده‌اند؛ به گونه‌ای که، همگی دارای لعابی به رنگ آبی فیروزه‌ای هستند. طول بزرگ‌ترین آن‌ها ۱۵ و عرض ۱۷ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است (تصویر ۱۲).

تصویر ۱۳- مهره‌های فریت استوانه‌ای شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

تصویر ۱۲- مهره‌های فریت مختلف‌الشکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

تصویر ۱۴- مهره‌های فریت اشکی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

از دیگر نمونه‌ها، ۴ مهره فریت ستاره‌ای شکل است، که لعابی به رنگ آبی فیروزه‌ای دارند؛ این مهره‌ها، به شکل مربع هستند-که در زوایا، کمی بیرون آمده- و به شکل یک ستاره چهارپر، به نظر می‌آیند. بر روی مهره‌ها و زوایای آن، نقوشی شامل خطوط کنده و هاشور خورده و در قسمت میانی مهره، یک نقش لوزی قابل مشاهده است. این مهره‌های مختلف‌الاندازه، دارای سوراخ نخ‌گذار نیز می‌باشند. بزرگ‌ترین این مهره‌ها، به طول ۱۱ و عرض ۱۱ و قطر ۶ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر و کوچک‌ترین آن‌ها به طول ۱۱، عرض ۹، قطر ۵ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵- مهره‌های فریت ستاره‌ای شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

از دیگر یافته‌های گلی، تعداد ۱۳۰ مهره تزیینی، به شکل استوانه‌ای است که از قسمت‌های مختلف گور و در عمق‌های مختلف به دست آمده است. این مهره‌ها، استوانه‌ای شکل هستند و در قسمت میانی، عرض آن‌ها بیش‌تر از دو سر آن‌هاست؛ در دو سر آن‌ها دو خط کنده، ایجاد شده است. در قسمت میانی این مهره‌ها و در راستای سوراخ نخ‌گذار، یک‌سری نقوش کنده به شکل خطوط مایل و مورب ایجاد شده است. به نظر می‌رسد این خطوط، با ناخن ایجاد شده‌اند. این مهره‌های فریت، لعاب فیروزه‌ای دارند و برخی دیگر، ساده و بدون لعاب می‌باشند. بزرگ‌ترین این مهره‌ها، به طول ۸ با بیش‌ترین عرض ۵ و کم‌ترین عرض ۲ میلی‌متر و قطر سوراخ نخ‌گذار ۱ میلی‌متر است. کوچک‌ترین این مهره‌ها، به طول ۷ با بیش‌ترین عرض ۴ و کم‌ترین عرض ۲ و قطر سوراخ ۰/۵ میلی‌متر است (تصویر ۱۳).

اما یکی از جالب‌ترین مهره‌های گلی به لحاظ فرم، ۸ مهره فریت اشکی شکل است که به صورت ساده و بدون لعاب ساخته شده‌اند. این مهره‌ها، مختلف‌الاندازه هستند و در قسمت پایین، صاف و تخت می‌باشند. سوراخ نخ‌گذار در قسمت فوقانی آن‌ها می‌باشد. طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۱۸ با بیش‌ترین عرض ۹ و کم‌ترین عرض ۵ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است (تصویر ۱۴).

جدول ۱. توضیحات اختصاری و دسته‌بندی مهره‌های به‌دست آمده از کاوش گورستان خرم‌آباد مشگین‌شهر (نگارندگان، ۱۳۹۷).

مهره	جنس	تزئین	تکنیک ساخت	توضیحات تکمیلی
	طلایی	-	ورقه‌ای چکش کاری	تعداد ۲۳ مهره به رنگ مسی متمایل به طلایی (وجود ناخالصی مس)
	فريت	روکش طلایی	ورقه‌ای نیمه چکش کاری	رنگ مهره به صورت زرد مایل به مسی (وجود ناخالصی مس)
	مفرغی	-	ورقه‌ای چکش کاری	در دو اندازه بزرگ و کوچک طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۱۶ و طول کوچک‌ترین آن‌ها، ۴ میلی‌متر است.
	شیشه‌ای	-	قالب‌گیری شده	در رنگ‌های سبز و آبی و قهوه‌ای وجود ناخالصی در خمیره شیشه طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۱۲ و طول کوچک‌ترین آن‌ها، ۱۰ میلی‌متر است.
	شیشه‌ای	-	قالب‌گیری شده	به رنگ قهوه‌ای، به شکل دیسکی، طول آن‌ها، در حدود ۷ میلی‌متر است.
	سنگی (رسوبی)	صیقل داده شده	تراش داده شده	به رنگ قهوه‌ای، به شکل استوانه‌ای، طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۱۴ و کوچک‌ترین آن‌ها ۱۱ میلی‌متر است.
	سنگی (عقیق)	صیقل داده شده	تراش داده شده	به شکل استوانه‌ای و دیسکی، در رنگ‌های قهوه‌ای روشن و تیره، قرمز، کرم و زرشکی؛ طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۶ و کوچک‌ترین آن‌ها، ۳ میلی‌متر است.
	سنگی (عقیق)	صیقل داده شده	تراش داده شده	رنگ مهره‌ها از قهوه‌ای روشن و تیره تا زرشکی متغیر است؛ به شکل کروی و کروی ناقص، طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۱۳ و کوچک‌ترین آن‌ها، ۸ میلی‌متر است.
	سنگی (ذر کوهی - کوارتز)	صیقل داده شده	تراش داده شده	به شکل استوانه‌ای، به رنگ سفید، مختلف‌الاندازه، طول آن‌ها در حدود ۶ میلی‌متر است
	گلی	صیقل داده شده دارای پوشش گلی غلیظ در سطح مهره‌ها	قالب‌گیری شده	به رنگ قهوه‌ای تیره، خمیره دارای شاموت ماسه ریز، طول آن‌ها، در حدود ۱۳ میلی‌متر است.

ادامه جدول ۱. توضیحات اختصاری و دسته‌بندی مهره‌های به‌دست آمده از کاوش گورستان خرم‌آباد مشگین‌شهر (نگارندگان، ۱۳۹۷).

مهره	جنس	تزیین	تکنیک ساخت	توضیحات تکمیلی
	فریت	دارای لعاب فیروزه‌ای رنگ	رولی قالب‌گیری شده	تعداد ۷۵۰۰ مهره استوانه‌ای، قالب‌گیری شده و پس از خشک شدن برش داده شده‌اند، طول آن‌ها، در حدود ۳ میلی‌متر است.
	فریت	دارای لعاب فیروزه‌ای و سفیدرنگ، دارای چهار شیار در چهار طرف، دارای خطوط کنده مورب در سطح	قالب‌گیری شده	در اشکال مستطیلی، بیضی و بالشی شکل، طول آن‌ها، در حدود ۱۵ میلی‌متر است.
	فریت	برخی دارای لعاب فیروزه‌ای، دارای شیار در دو طرف، دارای خطوط کنده مایل و مورب در سطح	قالب‌گیری شده	به شکل استوانه‌ای، طول آن‌ها، بین ۷-۸ میلی‌متر متغیر است.
	فریت	-	قالب‌گیری شده	۸ مهره اشکی شکل، در قسمت پایین، به صورت صاف و تخت هستند؛ طول بزرگ‌ترین آن‌ها، ۱۸ میلی‌متر است.
	فریت	دارای لعاب فیروزه‌ای رنگ، دارای نقوش خطوط کنده به مورب، دارای نقش لوزی در قسمت میانی مهره	قالب‌گیری شده	به شکل مربعی یا ستاره‌ای چهار پر، طول آن‌ها، در حدود ۱۱ میلی‌متر است.
	فریت	دارای لعاب فیروزه‌ای رنگ، بدون نقش و ساده	رولی قالب‌گیری شده	به شکل استوانه‌ای، دارای خمیدگی و قوس در بدنه مهره‌ها، دارای طولی در حدود ۲۳ میلی‌متر
	فریت	بدون لعاب، به وسیله سه خط برجسته که در جهت سوراخ نخ گذاری کشیده شده، تزیین شده‌اند.	قالب‌گیری شده	به رنگ سفید و به شکل پایون، در قسمت پشت، دارای یک پایه مستطیلی شکل هستند؛ طول بزرگ‌ترین آن‌ها، در حدود ۲۶ میلی‌متر است.
	فریت	دارای لعاب فیروزه‌ای رنگ، نقش کنده در دو سر مهر به صورت مدور، یک‌سری نقوش کنده به شکل اریب در سطح	قالب‌گیری شده	به شکل استوانه‌ای، دارای عرض و ضخامت قسمت میانی مهره نسبت به دو سر آن
	فریت	دارای لعابی به رنگ فیروزه‌ای، دارای نقوش کنده به شکل خطوط اریب، عمودی، افقی و متقاطع	قالب‌گیری شده	تعداد ۱۵۰ مهره به شکل مثلثی کامل و ناقص، اندازه آن‌ها، بین ۹-۱۹ میلی‌متر است.
	فریت	بدون لعاب	رولی قالب‌گیری شده	تعداد ۱۷۰۰ مهره به رنگ سفید و به شکل دیسکی، طول آن‌ها، بین ۴-۶ میلی‌متر است.
	فریت	بدون لعاب	قالب‌گیری شده	تعداد ۵۸ مهره به رنگ سفید و به شکل دو چشم متشکل از دو مهره کروی، طول آن‌ها، بین ۱۰-۱۲ میلی‌متر است.

نمونه دیگر، تعداد ۱۱ مهره فریت استوانه‌ای شکل است که به صورت صاف و راست نیستند و در بدنه خمیدگی و قوس دارند. این مهره‌ها، دارای لعابی به رنگ آبی فیروزه‌ای هستند و هیچ‌گونه تزیینی در سطح خود ندارند. طول این مهره‌ها، ۳۳ و عرض ۶ و قطر سوراخ نخ‌گذار ۳ میلی‌متر است (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۶- مهره‌های فریت استوانه‌ای (نگارندگان، ۱۳۹۱).

از نمونه‌های بسیار جالب توجه، ۳ مهره فریت به شکل پایبونی است که در قسمت پشت، یک پایه مکعب مستطیل شکل و دو سوراخ نخ‌گذار دارند. سمت فوقانی این مهره‌ها، از دو قسمت مدور تشکیل یافته که قسمت میانی این دو قسمت مدور، یعنی دو طرف پایبون، به وسیله سه خط برجسته - که در جهت سوراخ نخ‌گذاری کشیده شده - تزیین شده است. این مهره‌ها، بدون لعاب و به رنگ سفید هستند. این مهره - ها، به طول ۲۶، با بیش‌ترین عرض ۱۱ و کم‌ترین عرض ۹ و قطر سوراخ ۲ میلی‌متر است (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۷- مهره‌های فریت پایبونی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

اما یکی از شاخصه‌های مهره‌سازی اقوام سکایی - که در محوطه‌های سکایی ناحیه قفقاز نیز قابل مشاهده است - گونه‌ای از مهره‌های استوانه‌ای است که با شیوه قالبی ساخته شده‌اند. این مهره‌ها، در قسمت میانی قطر بیش‌تری نسبت به دو سر خود دارند. هم‌چنین در دو سر آن‌ها، یک نقش کنده به صورت عرضی در دور تا دور مهره قابل مشاهده است. در فضای میانی این دو نقش کنده، یک سری خطوط کنده به صورت اریب نیز دیده می‌شود. این خطوط اریب کنده در قسمت میانی

مهره - که پهنای بیش‌تری دارد - دیده نمی‌شود. همگی این مهره‌ها، دارای لعابی به رنگ آبی فیروزه‌ای هستند. بیش از ۲۰ نمونه از این مهره‌ها، در اندازه‌های مختلف، در این جا به دست آمد. تنها وجه تمایز همگی این مهره‌ها، همین اندازه آن‌هاست (تصویر ۱۸).

از اشکال رایج دیگر در این گورستان، تعداد ۱۵۰ مهره فریت بود که از قسمت‌های مختلف گور، به دست آمده است. این مهره‌ها، از روبه‌رو به شکل مثلث هستند، که در راس آن و در قسمت انتهایی دارای خمیدگی و قوس می‌باشند؛ به گونه‌ای که، سوراخ نخ‌گذار این مهره - ها، در راس این مهره‌ها قرار دارند. هر چه از راس مهره‌ها، به قسمت پایین می‌رویم، از ضخامت آن‌ها کاسته می‌شود. بر روی برخی از این مهره‌ها و بر روی هر پنج ضلع آن‌ها، اشکال مختلفی از جمله خطوط افقی، عمودی و مایل و خطوط متقاطع و اریب و هاشور دیده می‌شود. برخی از این خطوط، عمق بیش‌تری دارند. این مهره‌ها، به رنگ آبی فیروزه‌ای هستند و شفافیت خود را تا به امروز حفظ نموده‌اند. بزرگ‌ترین این مهره‌ها، به طول ۱۹ و عرض در راس، ۸ و در انتها، ۳ و قطر سوراخ، ۱ میلی‌متر است؛ و کوچک‌ترین آن‌ها، به طول ۹ و عرض در راس، ۵ و در قسمت انتهایی، ۳ و قطر سوراخ، ۱ میلی‌متر است (تصویر ۱۹).

تصویر ۱۸- نمونه‌ای از یک مهره فریت استوانه‌ای (نگارندگان، ۱۳۹۱).

تصویر ۱۹- مهره‌های فریت مثلثی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

از شکننده‌ترین و ریزترین مهره‌ها، می‌توان به تعداد ۱۷۰۰ مهره فریت دیسکی شکل، اشاره نمود. این مهره‌های مختلف‌الاندازه به صورت رولی ساخته و

قالب‌گیری شده و پیش از خشک شدن، برش داده شده‌اند. این مهره‌ها، بدون لعاب و سفیدرنگ می‌باشند. بزرگ‌ترین آن، به طول ۶ و عرض ۳ و قطر سوراخ ۲ میلی‌متر است؛ و کوچک‌ترین آن‌ها به طول ۴ و عرض ۲ و قطر سوراخ ۱ میلی‌متر است. این مهره‌ها، در عمق ۱۴۵-۱۹۶ سانتی‌متری از بالاترین سطح گور، به دست آمده‌اند (تصویر ۲۰).

تصویر ۲۰- مهره‌های فریت دیسکی شکل (نگارندگان، ۱۳۹۱).

آخرین و جالب‌ترین نمونه برای ذکر، تعداد ۵۸ مهره فریت است که از روبه‌رو، به شکل دو چشم انسان به نظر می‌آیند و از دو مهره کروی به هم چسبیده ساخته شده‌اند که یک قسمت آن، تخت و طرف دیگر، به صورت کروی است. این مهره‌ها، در قسمت میانی دارای دو سوراخ نخ‌گذار هستند. این مهره‌ها، به رنگ سفید و بدون لعاب هستند و در قسمت میانی، یعنی در محل اتصال این مهره‌ها به یک‌دیگر، دو خط کنده دیده می‌شود. طول بزرگ‌ترین این مهره‌ها، ۱۲ و عرض آن‌ها بر روی مهره‌ها، ۶ و در قسمت میانی، ۴ میلی‌متر و قطر سوراخ نخ‌گذار آن ۱ میلی‌متر است. کوچک‌ترین آن‌ها به طول ۱۰ و عرض در روی مهره‌ها، ۶ و در قسمت میانی، ۵ میلی‌متر می‌باشد (تصویر ۲۱).

تصویر ۲۱- مهره‌های فریت به شکل دو چشم (نگارندگان، ۱۳۹۱).

نتیجه‌گیری

هنر مهره‌سازی اقوام سکایی، نشانی از ابتکار و ذوق هنرمندان این اقوام است. زیور آلات مورد بحث، چیزی فراتر از هنر یک قوم کوچ‌رو است. فرم‌های جالب توجه و لعاب‌هایی که تا به امروز، شفاف به نظر می‌آیند، و همگی حاکی از ساخته شدن این مهره‌ها، برای طبقه

بالای جامعه است. مواد مختلفی چون طلا، مفرغ، شیشه، سنگ و گل - که برای ساخت مهره‌های مورد بحث استفاده شده - نشانگر استفاده هنرمند سکایی از تمامی منابع موجود و در دسترس برای آفرینش زیبایی است. اشکال و رنگ‌های استاندارد - که در صورت تولید انبوه یک شی حاصل می‌شود - بیان‌کننده وجود احتمالی مکان‌های کارگاه گونه‌ای است که از آن‌ها برای ساخت مهره‌ها استفاده می‌شده است. در محوطه باستانی مورد بحث، کمیت مهره‌های کاوش شده، بیش از هر یافته دیگری است؛ مشخصاً، نباید تنها جنبه تزئین این اشیاء را مورد توجه قرار دهیم؛ بلکه سایر کارکردهای این مهره‌ها نیز باید مد نظر قرار گیرد. در بین تمامی مهره‌های نام برده، خلاقیت و ابتکار هنرمند سکایی را می‌توان در مهره‌های گلی، به وضوح مشاهده نمود. شاید کم‌ارزش و سهل‌الوصول بودن ماده خام آن، دست هنرمند را برای ارائه ابتکار هنری باز گذاشته، تا او توانسته اشکال متنوعی از این مهره‌ها را بسازد. این موضوع با نگاهی به مهره‌های ارزشمند طلایی و شیشه‌ای بهتر درک می‌شود. تنوع و حجم مهره‌های کاوش شده در این جا، در هیچ محوطه دیگری از سکاها قابل مشاهده نیست؛ که حاکی از اهمیت مهره‌سازی و خلق زیبایی با چنین زیورآلات کوچک برای هنرمندان و بزرگ‌زادگان مدفون در این محوطه است. گورستان خرم آباد مشگین شهر، مانند بسیاری از محوطه‌های سکایی است که مهره‌سازی در آن رونق داشته است؛ ولی برخلاف محوطه‌های دیگر، مهره‌هایی از قبیل یاقوت، فیروزه و بدل چینی در این محوطه ساخته نشده است؛ آنچه در این جا، زیاد به چشم می‌خورد، موادی از سنگ و گل است. این امر، نشان‌دهنده استفاده سکاها از منابع در دسترس و سهل‌الوصول برای ساخت مهره - هاست.

پی‌نوشت

- ۱ در برخی موارد، فرم و جنس مهره، ارزش آن را بیش از هر اثر دیگری، مهم جلوه می‌دهد.
- ۲ برای تدفین‌های اسب در فرهنگ سکایی ر.ک. رضالو و آیرملو، ۱۳۹۳؛ Murphy 2000؛ رضالو، ۱۳۹۱؛ فیروزمندی و نیک‌گفتار، ۱۳۸۷؛ Rudenko 1970؛ Molodin & Petrin 1985.
- ۳ به قبور بزرگ سکایی عنوان کورگان اطلاق می‌شود.
- ۴ ر.ک. رضالو و آیرملو، ۱۳۹۳؛ ۱۳۹۴.

منابع

- احمدزاده، فرید، حسینی، سیدهاشم و زنگنه، لیلا (۱۳۹۷). مطالعه و شناخت نقوش جاندار بر روی سفالینه‌های نیشابور (در قرون سوم و چهارم ه.ق). *جلوه هنر*، شماره ۱۹، ۷-۲۰.
- بهزادی، رقیه (۱۳۶۸). هنر سکایی، *چیستا*، شماره ۵۹، ۶۰، ۵۱۹-۵۲۸.
- بهزادی، رقیه (۱۳۸۴). *قوم‌های کهن در قفقاز، ماورای قفقاز، بین‌النهرین و هلال حاصل‌خیزی*، چ. دوم، تهران: نی.
- بهزادی، رقیه (۱۳۸۶). *قوم‌های کهن در آسیای مرکزی و فلات ایران*، تهران: طهوری.
- بهنام، عیسی (۱۳۴۶). گنجینه‌های مکشوف در پازیریک، *هنر و مردم*، شماره ۶۳، ۲-۹.

Ismailov, O. (1970). *Population of Kazakhstan from the Bronze Epoch to Contemporary Times*, Alma: Ata. Kantor, H. J. (1957). *Goldworks and Ornaments from Iran*, Ohio: Cincinnati Art Museum.

Kleemann, O. (1954). *Die dreizflügeligen Pfeilspitzen in Frankreich*, Mainz: Pina press.

Kuftin B. A. (1941). *Arkhelologi cheskie Raskopki v Trialeti*, Vol. I, Tbilisi: Yerinova Press.

Janbazi, F. (2015). Study of Animal motifs in Jiroft civilization, *Jelvey Honar (Glory of Art) Alzahra Scientific Quarterly Journal*, 7(1), 49-62. doi: 10.22051/jjh.2015.1936 (Text in Persian).

Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. 2, Chicago: University of Chicago press.

Mantsevich, A. R. (1957). *The Rhython of the Talaev Kurgan; History and Archaeology of Ancient Crimea*, Kiev: Panius press.

Morshedi, S. (2006). The Treasures from Pazirik, *Mah-E Honar*, 93 & 94, 130-136. (Text in Persian).

Firuzmandi, B. & Labbaf Khaniki, M. (2006). Social Structure of the Scythian Tribes with an Overview to Burial Practices, *Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, 5(180), 67-91. (Text in Persian).

Firuzmandi, B. & Nik Gofar, A. (2008). The Scythian Kurgans, *Journal of Historical Researches*, 3, 149-174. (Text in Persian).

Melyukova, Anna I. (1995). *Scythians of Southeastern Europe*, in "Nomads of the Eurasian steppes in the early Iron Age", Edited by Davis Kimball, J. & Bashilove, V. A. and Yablonsky, L.T. Berkeley: Zinat press.

Molodin, V. L. & Petrin, V. T. (1985). *Search in the Mountainous Altai; Altai in the Stone and Early Metal Epoch*, Barnaul: Zinat press.

Murphy, E. J. (2000). *Mummification and Boby Processing: Evidence from the Iron Age in southern Siberia*, in kurgans, Ritual sites, and Settlements: Eurasian Bronz and Iron Age, Jeannine Davis-Kimbel et al (eds), Oxford: Archeo Press.

Petrenko, V. G. (1995). *Scythian Culture in the North Caucasus*, in "Nomads of the Eurasian steppes in the early Iron Age", Edited by Davis Kimball, J. & Bashilove, V.A. and Yablonsky, L.T., Berkeley: Zinat press.

Raevsky, D. S. (1971). *Scythians and Sarmatians in Neapolis (According to the Material from Cemeteries)*, Moskova: MIA.

Rezaloo, R. (2013). *The Final Report of the First Season of Excavation of Khoram Abad Cemetery*, Tehran: Archaeological Research Center (Text in Persian).

Rezaloo R. Avramloo Y. (2014). Horse Interment in Scythian Tribes Case Study: Khoram Abad Cemetery in Meshgin Shahr. *MJSS*, 6 (3), 113-144 (Text in Persian).

Rezaloo R. Avramloo Y. (2016). New Archaeological Evidences of the Historical Presence of the Sakais in Iran, *Journal of Historical Researches*, 4, 17-32 (Text in Persian).

Rostovtzeff, M. (1925). *Skifiya i Bospor (Scythia and Bosphorus)*, Leningrad: The Russian Academy press.

Rostovtzeff, M. & Hon, D. L. (1969). *Iranians & Greeks in South Russia*, New York: Russell & Russell.

Rudenko, S. I. (1970). *Frozen Tombs of Siberia: The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, London: J. M. Dent & Sons Ltd.

Schliemann, H. (1878). *Mycener*, London: John Murray.

Sulimirski, T. (1948). *Scythian Antiquities in Central Europe*, *Antiquaries Journal*, Vol. XXV, London.

Sulimirski, T. (2011). *The Sarmatians*, Translated by Roghayeh Behzadi, Tehran: Tahuri

Talaei, H. (2011). *The Iron Age of Iran* (2nd ed.), Tehran: Samt (Text in Persian).

Talbot Rice, T. (1957). *The Scythians*, Translated by Roghayeh Behzadi, Tehran: Tahuri (Text in Persian).

Volkov, V. V. (1995). *Early Nomads of Mongolia*, in "Nomads of the Eurasian steppes in the early Iron Age", Edited by Davis Kimball, J. & Bashilove, V. A. and Yablonsky, L.T., Berkeley: Zinat press.

Vysotskaya, T. N. (1987). *Ethnic Structure of the Populations of Crimean Scythia (Based on Materials from Cemeteries), Materials of the Ethnic History of Crimea in 7th Century B.C. to 7th Century A.D*, Kiev: Pana press.

Yablonsky, L.T. (1995). *The Material Culture of the Saka and Historical Reconstruction*, in "Nomads of the Eurasian steppes in the early Iron Age", Edited by Davis Kimball, J. & Bashilove, V.A and Yablonsky, L.T., Berkeley: Zinat press.

تالیوت رایس، تامارا (۱۳۸۸). *سکاه*. ترجمه رقیه بهزادی، تهران: طهوری.

جانباز، فاطمه (۱۳۹۴). بررسی نقوش حیوانی در آثار تمدن جیرفت، *جلوه هنر*، شماره ۱۳، ۴۹-۶۲.

رضالو، رضا (۱۳۹۱). *گزارش نهایی اولین فصل کاوش در گورستان خرم‌آباد مشکین‌شهر*. تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی.

رضالو، رضا و ایرملو، یحیی (۱۳۹۳). آیین تدفین اسب در میان اقوام سکایی، مطالعه موردی گورستان خرم‌آباد مشکین شهر، *جامعه‌شناسی تاریخی*، دوره ۶، شماره ۳، ۱۱۳-۱۴۴.

رضالو، رضا و ایرملو، یحیی (۱۳۹۴). شواهد باستان‌شناختی جدید از حضور تاریخی اقوام سکایی در ایران، *پژوهش‌های تاریخی*، سال هفتم، شماره ۴، ۱۷-۳۲.

سولیمیرسکی، تادئوتس (۱۳۹۰). *سامارت‌ها*. ترجمه رقیه بهزادی، تهران: طهوری.

طلایی، حسن (۱۳۸۹). *عصر آهن ایران*. ج. دوم، تهران: سمت.

فیروزمندی، بهمن و لباف‌خانیک، میثم (۱۳۸۵). ساختار اجتماعی جوامع سکایی با نگرش به شیوه‌های تدفین، *علوم انسانی دانشگاه تهران*، شماره ۵، ۶۷-۹۱.

فیروزمندی، بهمن و نیک‌گفتار، احمد (۱۳۸۷). کورگان‌های سکایی، *پژوهش‌های تاریخی*، شماره ۳، ۱۴۹-۱۷۴.

مرشدی، سیمنا (۱۳۸۵). گنجینه‌هایی از بازریک، *ماه هنر*، شماره ۹۳ و ۹۴، ۱۳۰-۱۳۶.

References

- Afshar Mohajer, K. & Beheshti, T. (2015). Evidence for a grid Composition in the Miniatures of the Baysonghori Shahnameh, *Honar-Ha-Ye-Ziba*, 20 (4), 39-47 (Text in Persian).
- Ahmadzadeh, F., Hoseyni, S., Zanganeh, L. (2018). Review and Cognition of Animal Patterns on Earthenware's of Naishabaur (Third and Fourth Centuries), *Jelvey Honar (Glory of Art) Alzahra Scientific Quarterly Journal*, 10(1), 7-20. doi: 10.22051/jjh.2017.7365.1027 (Text in Persian).
- Akishev, K. A. (1963). *The Culture of the Saka of the Hi River Valley*, Alma: Ata.
- Andrae, W. (1913). *Die Festung von Assur*, Leipzig: Dib Stelenreihen.
- Behnam, E. (1968). The Treasure Found in Pazirik, *Journal of Art and People*, 63, 2-9. (Text in Persian).
- Behzadi, R. (1990). The Scythian Art, *Chista Journal*, 59 & 60, 519-538. (Text in Persian).
- Behzadi, R. (2006). *The Less Known in the Caucasus, Transcaucasia, Mesopotamia and Fertile Crescent*, (2nd ed.). Tehran: Tahuri (Text in Persian).
- Behzadi, R. (2008). *The Less Known Peoples of Central Asia and Iranian Plateau*, Tehran: Tahuri (Text in Persian).
- Bernshtam, A. N. (1949). *The Main Stages of the History of the Culture of the Semirechye and Tien Shan*, Berlin: SA press.
- Bittel, K. & Guterbock, H. G. (1935). *Bogazkoy*, Berlin: Yana press.
- Blinkenberg, C. (1931). *Lindos, Fouilles de l'Acropole 1902-1914*, Vol. I, Berlin: Lipa.
- Bokovenko, N. A. (1995). *Tuva during the Scythian Period*, in "Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age", Edited by Davis Kimball, J. & Bashilove, V. A. and Yablonsky, L. T. Berkeley: Zinat press.
- Chernikov, S. S. (1965). *The Enigma of the Gold Kurgan: Where and When Was Scythian Art Born*, Moskva: Prak press.
- Farrokhi, K. (2007). *Shadows in the Desert, Ancient Persia at War*, Oxford: Osprey.
- Flinders Petrie, W. M. (1888). *Tanis; Part II, Nebesheh (AM) and Defenneh (Tahpanhes)*, London: Polic.
- Gershevitch, I. (1985). *The Cambridge History of Iran*, Cambridge: Cambridge Univ.
- Gryaznov, M. P. (1983). *The Beginning Phase of the Development of the Scytho-Siberian Cultures, Archaeology of Southern Siberia*, Moskova: Kemerovo.
- Guljaev, V. I. (2003). Amazons in the Scythia: New Finds at the Middle Don, Southern Russia, *World Archaeology*, 35(1), 112-125.
- Herodotus, (2009). *The Histories*, Translated by George Rawlinson, Vol. 7, London: Digireads.

Displays of the Techniques and Decoration in the Art of Scythian Bead Making: Case Study of Khoram Abad Cemetery¹

R. Rezalou,²
Y. Ayremlou³

Received: 2018-08-23
Accepted: 2019-01-21

Abstract

The Scythian Tribes were among the last Aryan Tribes to emigrate from their homeland (the plains of southern Russia) after the migration of other Indo-European tribes at the end of the eighth century B.C and were scattered in north of central Asia, southern Siberia, north of Caspian Sea and its western boundary, in the vast plains of this area to the back of the Caucasus Mountains. The present article studies one of the royal graves' burial findings of the small Scythian Tribes. Khoram Abad cemetery in Meshgin Shahr city that has recently been excavated by archeologists belongs to the Scythian Tribes according to the archaeological data. Excavation at this site was done in 2012 and during the first season three large Kurgans were uncovered with the human and animal burials such as horses, cattles and dogs together. The decorative beads in various shapes and colors are one of the most interesting funerary gifts of the graves in this cemetery. These beads that were in various shapes such as rectangular, triangular, cylindrical, disc-shaped, beading, etc., are made in different materials such as gold, bronze, agate, glass, stone and clay. The purpose of this research is to study the beads of this site in terms of construction technique and decoration method. Among the numerous beads obtained from scientific excavations of Khoram Abad Cemetery, interesting numbers were studied as examples in this study. These beads have been taken into consideration in terms of material, construction method and decoration. The data obtained for this study were collected in both field and library methods.

The following questions can be asked in this regard:

- What are the techniques and decorative methods used in the construction of the Scythian beads?
- How can the function of these beads in the area in terms of quantity and quality of construction be explained?

Conducting the present study released various issues related to the Scythian Beads. These beads are demonstrator of skill and expertise of the Scythian Artists in the beading work and standard and the standard and subtle shapes of them represent mass production of them in the bead special workshops. The ordered shapes of some of them demonstrate the molding process used to making them; however, there are samples among them formed by hand. On some of these beads decorations can be seen which seems to be carried out before drying them. In general, production and decoration of these beads show the particular style of beading art in West Asia that is higher than art of the nomadic society. The art of bead making of Scythian Tribes is a sign of ingenuity of these artists. The discussed ornaments are something beyond the art of a tribal society. Interesting shapes and glazes that seem transparent to this day all suggest that these beads are made for the upper class of the society. Various materials such as gold, bronze, glass, stone and clay which have been used to make the beads, indicates the use of the Scythian Artist from all available sources for the creation of beauty. The standard shapes and colors that are produced when an object is mass-produced indicate the possible existence of the type of workshop site used to construct the beads. In this archaeological site, the quantity of excavated objects is more than any other finding; obviously, we should not only consider the decorative aspect of these objects, but also the other functions of these objects. Among all the beads mentioned, the creativity and ingenuity of the Scythian Artist can be clearly seen in the clay beads. Perhaps the worthless being and availability of the raw material left the artist's hand open for artistic initiative, so that he was able to create a variety of forms. This is better understood by looking at the valuable gold and glass beads. The variety and volume of beads excavated here is nowhere to be seen in any other area of the Scythian, which highlights the importance of beautifying and creating beauty with such small ornaments for buried artists and grandchildren. Khoram Abad Cemetery in Meshgin Shahr is like many other Scythian sites in which bead making was common, but unlike other areas, there are no beads such as ruby, turquoise and crockery are made in this area; which is seen here is mostly stone and clay. This illustrates the using of Scythians from available and easy-to-use resources for bead making.

Keywords: Scythian Tribes, Khoram Abad Cemetery, Beading Art, Bead Production and Decoration Technique.

¹DOI: 10.22051/jjh.2019.21786.1360

² Associate Professor of Archeology Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. (Corresponding Author) reza_rezaloo@uma.ac.ir

³ Ph.D., Faculty of Literature and Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. yahya_ayramlou@uma.ac.ir